

Citation style

Raková, Svatava: review of: Josef Petráň, Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta během komunistického experimentu (1948–1968–1989), Praha: Karolinum, 2015, in: Český časopis historický, 2015, 4, p. 1067-1072, DOI: 10.15463/rec.1367571937

český časopis historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií Petráňovou)

Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta během komunistického experimentu (1948–1968–1989)

Praha, Karolinum 2015, 1132 s., ISBN 978-80-246-2994-0;

ISBN 978-80-246-3013-7 (pdf).

Josefa Petráně, jednoho z profilových poválečných historiků a neodmyslitelnou součást života pražské filozofické fakulty, zná profesní i laická obec především jako specialistu na raný novověk, jehož problematiku dokázal nasvítit z objevných úhlů při zachování čtivosti odborného textu. V posledních desetiletích se však s nemenší badatelskou poctivostí a invencí pouštěl i do dob nedávných, a to především v tématech, s nimiž je životně propojen. Jedním z nich byly jeho rodné Ouběnice; v nyní recenzovaném objemném kompendiu pak předkládá podrobnou kroniku jedné epochy akademického pracoviště, které pohltilo většinu jeho badatelského života, instituce do značné míry odpovědné za rozvoj (či úpadek) humanitního myšlení a vzdělání v socialistickém Československu. Nutno připomenout významný podíl spolupracovnice Lydie Petráňové, která celou škálou „pomocných“ prací (zdaleka nejen přepisy, redakce, korektury) pomohla dotáhnout text do podoby nakladatelského rukopisu.

Ve dvanácti kapitolách a v textu prosyceném autentickým koloritem člověka, který popisované děje nejen osobně zažil, ale profesně, intelektuálně i emocionálně hluboce prožíval, se Josef Petráň vyrovnává s osudy fakulty i s vlastním místem v jejích kontextu. V úvodu, reflektujícím zahraniční, ale především domácí literaturu k nanejvýš ožehavému tématu podílu humanitní inteligence na degeneraci duchovního světa společnosti, zápasí autor s notorickým problémem jak autenticity výpovědí žijících svědků a věrohodnosti pramenů úřední provenience, tak oprávněnosti závěrů a soudů z pera postgeneračních hodnotitelů. Tak jako jiní dějepisci období nesvobody, i on naráží na limity (ne)pochopení a (ne)respektování tlaků, voleb či možností totalitní situace, kterou jedni vytvořili a jiní do ní byli vrženi, ze strany později narozených. Petráň poukazuje na záludnosti prvoplánových a absolutizujících přístupů, nicméně platný recept na kvadraturu kruhu nemá, neboť neexistuje. Sám víceméně vědomě rezignoval na „módní“ výzkumné metody, aby – jak výstižně charakterizuje své uchopení látky – v účelovém výběru „institucionální kostru naplnil konkrétními jednajícími lidmi“ (s. 14). Trvajícím dilema re-inscenace dějin, jejichž pamětníci vesměs žijí, vyřešil věcným popisem s uvedením vlastního podílu na vývoji, i když samozřejmě v duchu historické selektivity.

V meritorním úvodu J. Petráň rekapituluje osudy několika kolegů – příslušníků „nadšené generace“, kteří po únoru vstoupili jako zapálení komunisté na vysoké školy a do vědeckého i kulturního života, a dokládá jejich dobře známé vývojové křivky od budovatelského entuziasmu přes vystřízlivění a „vnitřní“ kritiku režimu po následný pád a přízračnou normalizační existenci. Individuální příběhy doplňuje kaleidoskop jmen levicových radikálů, kteří na jednotlivých katedrách nahradili propuštěné předválečné vědecké kapacity. V oddílu o studentstvu se čtenář poučí o prověrkách, poúnorové očistě fakultního života, kádrování, vylučování ze studia i z činnosti a řádění příslušných komisí, vedených často budoucími osmašedesátníky. Nemilosrdnou disciplinaci lidských zdrojů provázelo obdobné úsilí na

poli odborné výchovy a vzdělanosti. Oživení vědecké činnosti a širší publikačních možností provázela restrukturalizace studijních oborů s postižením vybraných disciplín a zřízením jejich ideologicky funkčních paskvilů, změny sylabů a studijních plánů, tematické a ovšem i interpretační přesměrování výstupních prací a další metody podrobení a ovládnutí výuky humanitních věd. Osvěžení v proudu detailní dokumentace vcelku známých obrysů přináší popis mimostudijního nátlaku, jímž aktivisté zdokonalovali všestrannou kontrolu nad duchovním životem i fyzickou existencí studentů i kolegů.

Tato „reforma“, končící dle autora zhruba rokem 1954, byla nicméně takřka od počátku provázena „zápolením o ideologickou doktrínu“ (1951–1960), tedy bojem konkurenčních stranických skupin (občas mezigeneračních) a jednotlivců o prosazení vlastní verze dogmatu. Sem autor zařadil prověrky a čistky mezi pedagogickým sborem, ale především peripetie fakultních bossů se stalinským zostřením leninského učení, kteří je dle diklátu Ústředního výboru KSČ tvrdě vynucovali, aby se od něj zakrátko pružně distancovali. Ideologické glajchšaltování profilových (hlavních) oborů nijak nevyvíňuje relativně větší volnost na tzv. malých oborech typu sinologie či jiných východních studií s nepominutelnými odbornými nároky, beztak odsouzených ke zmírající akademické kariéře, neboť jejich praktické uplatnění ovládaly prověřené kádry. S ohledem na plejádu zmařených rigorózních řízení, habilitací a profesur čtenáře jistě pobaví stížnosti insiderů na úpadek kvality vzdělání, který tak horlivě sami připravovali.

Jak J. Petrář dokládá, od poloviny padesátých let určovali fakultní klima ambiciózní odborní asistenti, nezdědka absolventi rychlostudia na Vysoké škole politických a hospodářských věd, kteří vládli tradičním oborům i novým katedrám dějin KSČ, KSSS a mezinárodního dělnického hnutí, nemluvě o všudypřítomných odbornících na leninský marxismus. Nakolik je oprávněné autorovo přesvědčení, že se jednalo o skutečné „ideologické poblouznění“ (s. 193, 285 a jinde) a nikoli o chladnokrevný kariérní výpočet, netroufám si posoudit. Křech uvolňování (tzv. destalinizace) a opětného utužování stranického jha během padesátých let lze jistě chápat jako rezonanci velkých dějin, nicméně osobní averze a intriky hrály nepochybně roli nemenší. Příliv faktů Petrář místy odklání i na vedlejší pole (vznik Československé akademie věd) a znovu podněcuje čtivost textu osobními příběhy protagonistů tohoto manévrování.

Ikonická léta šedesátá jistě zůstanou výrazně zapsaná ve vzpomínkách pamětníků na celém světě jako výjimečné dějinné období,¹ nicméně právě v tomto případě je nutno mimořádně zbystřit pozornost ohledně spolehlivosti výpovědí. V současnosti se již jedná o mnohokrát převyprávěný a znovu inscenovaný mýtus, mezinárodní položku z Assmanova kulturního archivu (svědčí o tom ostatně i autorův přídomek „zlatá“). J. Petrář líčí tzv. liberalizaci především očima etablovaných kádrů, kteří v obavě ze ztráty moci a v souboji s názorovými oponenty viděli východisko z narůstající nespokojenosti a trvající duchovní i materiální krize v „nápravě“ stalinizace. Odhalování zločinů minulosti jistě oživilo veřejný prostor, nicméně se mýjelo s hlavním rejstříkem tehdejší společenské kritiky. Jak autor

1 Srov. např. Mark KURLANSKY, 1968: *The Year that Rocked the World*, New York 2004 (česky: 1968. Rok, který otřásl světem, Praha 2007).

dokládá na výpovědích dobových svědků, hlasy vůči „přehmatům“ a procesům a pootevírání dveří západní liberální levice a intelektuálním kritikům kapitalismu zaznívaly plně ve stranické režii. Zmapovat podrobněji vývoj šedesátých let včetně „prozření“ jednotlivých protagonistů oborů, diktujících podobu kolektivní sebereflexe (filozofie, historie, literatura) až k volání po dějinné „objektivitě“, by pro pochopení fakultní perspektivy bylo nesporně velmi poučné, nicméně J. Petrůň po rekapitulaci obecně známých událostí (sjezdy spisovatelů a historiků, zasedání stranických orgánů) přikročil rovnou k závěru dekády, kdy se běh dějin zrychlil a především zahustil.

Autor jej zabírá v širokém spektru celospolečenského pohybu, nicméně v jeho hledáčku zůstávají – řečeno s Vladimírem Párelem – především modři, tedy stranická nomenklatura. (Velmi lidsky působí v tomto kontextu krátká autorova zpověď na s. 286n., byť by měl plně právo prezentovat „svůj“ příběh fakulty bez omluv a pokání.) I hrdinové studentského hnutí na sklonku šedesátých let působili v rámci režimních struktur ČSM a KSČ, protože jiné řešení „nepřipadalo v úvahu“ (s. 292). Petrůň se s touto konstrukcí dobře míněné „recesistní“ rebelie vcelku ztotožňuje, svůj postoj podpírá řadou pozdních osobních svědectví reformních aktivistů. Je přesvědčen, že habilitace a profesury kariérních odborných asistentů z padesátých let, k nimž docházelo po roce 1964, znamenaly alespoň v některých případech zvýšení kvality jejich vědecko-pedagogického působení a že povinné stranicství představovalo „formální propustku“, jejíž formálnost byla všemi zúčastněnými přiznávána jako samozřejmost (s. 316). Zároveň na mnoha místech vyjadřuje osobní skepsi vůči tehdejšímu reformnímu etosu a nadšení, kterou s ním ostatně v době masových schůzí a stávek za pražského jara a po srpnu sdílelo množství studentů-nestraníků.

Podnětná je autorova exkurze do fakultní historie revidovaného marxismu, neboť nelze dostatečně vyzdvihnout význam a inspirativnost Marxova učení pro západoevropský myšlenkový vývoj po druhé světové válce; čerpali z něj všemožní sociální kritici, existencialisté, strukturalisté stejně jako postmoderna. Do tohoto oddílu náleží i osobně laděná úvaha o psychologii humanitních vědců v totalitě a o motivech jejich nerovného souboje s doktrínou i vlastním svědomím, doložená příklady změn v kurikulu, rétorice a publicistice vybraných pedagogů a rostoucími odkazy na západní tvořivé marxisty od Gramsciho po Fromma, Marcuse a Györgye Lukácse, ale i existencialisty, freudovce a humanistické kritiky kapitalistického odcizení. Petrůň z obrovité zásobárny vlastní zkušenosti i z dochovaných archivních zdrojů vybírá další a další důkazy o přeludnosti tzv. obrodného procesu a o marném zápase pomýlených s mocí, který z odstupu působí jako *film noir*. Stranické kádry, zmíněné poryvy situace a tápající mezi nově otevřenými intelektuálními podněty, se v autorově nemilosrdném a detailním pohledu jeví jako jeho předem odsouzení hrdinové.

Samostatnou kapitolu věnoval J. Petrůň pražskému jaru na fakultě, během nějž se konečně formovaly na stranické vůli alespoň zčásti nezávislé studentské aktivity, záhy ovšem pohlčené eskalací vnitřního i vnějšího napětí. Autor mapuje dění takřka den po dni, text je zákonitě prosycen velkými stranickými dějinami, které vymezovaly hřiště. Stejně jako podrobná rekapitulace peripetií vedoucích složek zaujmou pokusy vnést podstatné změny jak do kádrově-administrativního provozu fakulty, tak do systému a obsahu studia. Popis posrpnových studentských akcí, vrcholících listopadovou stávkou, je poznamenán

zmíněným autorským viděním shora: s tvrzením, že „stávající studenti vesměs podporovali reformní dubnový akční program komunistů“ (s. 420), lze polemizovat. Známy fenomén české nové levice a fakultních trockistů pak v kontextu celkové nálady ve společnosti působí poněkud bizarně.

Normalizaci věnoval J. Petrář zhruba třetinu textu; postihy a čistky nabídl pro jeho přístup, favorizující jednotlivé lidské osudy, množství dramatické matérie. Počínající tažení proti „pravicovým oportunistům“, spojené zejména s Husákovým nástupem, autor opět rámuje jednotlivými kroky normalizační strategie KSČ, nezbytnými pro pochopení jejich aplikace na fakultě. Se zkracujícím se časovým odstupem se ovšem úměrně zvyšuje počet pamětníků, a protože J. Petrář věrně svému plánu vyplňuje důsledně tento rámec konkrétními osudy především z řad postižených i nově vítězících pedagogů, vyvolá jeho pečlivý kronikářský záznam mezi čtenářskými zájemci nejspíše i jistou diskusi. Autor se důsledně přidržuje nesporných faktů, mapujících postupné ohýbání všech složek fakultního života – lidské, edukativní i administrativní – do ideálu plně normalizované instituce.² V centru pozornosti jsou opět vrchní etalony moci, přes něž se tento proces uskutečňoval: vedení fakulty, stranická organizace, mládežnické hnutí. Občasné výlety do psychologie a motivace obětí politického maelstromu na obou stranách jsou ovšem dedukcemi, nicméně opírajícími se o dlouholetou znalost lidí, prostředí a poměrů, popřípadě o svědectví souputníků (F. Černý). Do hodnocení osob(ností) a zejména očekávání s nimi spjatých se nevyhnutelně promítá autorovo tehdejší vnímání situace, nepochybně sdílené řadou názorově spřízněných fakultních kolegů. Pro řadu pamětníků je objevná archivními zdroji doložená raná normalizační koncepce (a pozdější kádrová působnost) tvrdého stranického jádra reprezentovaného Oldřichem Říhou, který se chopil iniciativy v půlročním předstihu před Husákem a *Poučením* (s. 440 n.).

Podrobný popis proměn fakultní situace po roce 1970 z hlediska vedoucích mocenských složek včetně vybraných medailonů, které Petrář pečlivě zrekonstruoval, patrně nebude co do faktografie překonán a bude bezpochyby usměrňovat jakékoli další pokusy v tomto směru. Známy kolotoč výměny kádrů, převlékání kabátů, vydírání, nátlaku, do-tazníků, prověrek, existenčních hrozeb a vyhazovů se v jeho líčení převtěluje v obraz živé tkáně deformované instituce, která měla být nositelem akademické vzdělanosti a nezávislosti. V souladu se zastašující a demoralizující povahou normalizace se do popředí fakultního života opět dostávala Státní bezpečnost, její přítomnost je však v textu spíše tušená. Podkapitola na s. 629–634 se přidržuje obecných obrysů, a pokud pověstná „spolupráce“ tvořila součást vložených miniportrétů, jako je tomu v případě Rostislava Nového, čerpal Josef Petrář z nedávných prací, zejména *Náměstí Krasnoarmějců* (s. 524n.). Restrukturalizace oborů, změny ve studijních plánech i sylabech a obnovená všudypřítomnost leninského marxismu pak jen dokreslovaly paralelu s poúnorovými zkušenostmi.³

2 Nedoložené odkazy na anonymní či adresná osobní svědectví (Štěpán Kolafa, s. 447, Luboš Kropáček s. 534 aj.) jsou spíše výjimečné. Bohužel chybí odkaz na pozoruhodný citát z „paměti“ Antonína Robka (s. 454n.), jehož jméno není uvedeno ani v seznamu literatury.

3 Tabulka o obsazení jednotlivých oborů z poloviny osmdesátých let (s. 577) je neobyčejně informativní (silné obsazení západních jazyků, knihovnictví a vědeckých informací, ale i psychologie), nicméně srovnání s ranou normalizací by výpovědní hodnotu čísel ještě zvýšilo.

Dle svědectví absolventů se nicméně i v tomto enormním tlaku podařilo uchránit jisté „ostrůvky pozitivní deviace“, mezi něž náležel i autor recenzovaného opusu. Stejně tak se navzdory tvrdému kádrování pod dohledem Městského výboru KSČ, jehož systém i důsledky jsou podrobně zmapovány v oddílu Studenti, podařilo mezi posluchače v průběhu sedmdesátých a zejména osmdesátých let proniknout řadě budoucích rebelů. V pasáži o mládežnické reorganizaci (s. 583n.) by čtenář uvítal více informací o Leninském svazu mladých (a v autorově duchu o jeho personálních profilech), jehož nedlouhá existence přinesla první šokující průlom do vcelku solidární studentské opozice. „Povinnost“ členství v Socialistickém svazu mládeže se nicméně jeví jako pozoruhodně liberální ve srovnání s poměry na akademických ústavech, jak svědčí i případ Petráněm pro fakultní období citovaného Antonína Kostlána (tamtéž).

Předgorbačovskou normalizaci pojednal J. Petrán z větší části jako homogenní proces se zaměřitelnou chronologií, zcela v duchu panujícího bezčasí, i když jisté mezníky (např. akce anticharta) fakultní život a morálku pedagogů nepochybně poznamenaly. Zachytit promítání bezduchého pragmatismu a panoptikální povahy tohoto fatálního období do fakultních poměrů je jistě mnohem obtížnější než popsat alespoň nějaký vývoj; i proto se narativní proud záhy stočil od normalizační stagnace k přestavbě. Rostoucí „podvratná“ činnost mezi studenty i pedagogy, sympatie s nerežimními hnutími a kontakty s perzekvovanými strukturami z let těsně předrevolučních jsou doloženy řadou poutavých osobních svědectví. Dopady nové stranické rétoriky autor zkoumá opět především na vedoucích pozicích (děkanát, katedry) a ukazuje jejich problémy s manévrováním v nastalém, byť dlouho spíše stínovém pohybu. O rozkolísanosti a nejistotě fakultní personální strategie svědčí pečlivě zdokumentovaný výčet habilitací a profesur, kde se vedle osvědčených kádrů objevují i jména později angažovaných neutrálních či dotud marginalizovaných pedagogů.

Závěrečnou obšírnou kroniku revolučního dramatu (zhruba od letního semestru 1989) uvádí vynikající partie, zahrnující dílčí mezníky východoevropského i domácího vývoje s řadou analytických vstupů a zasvěcených soudů, která by si zasloužila samostatnou publikaci (s. 717–799); právě v ní vyvstává do popředí autorská vnitřní angažovanost. Pro toto období Petrán místy využil i Archiv bezpečnostních složek (ABS), zejména ovšem pro dokumentaci velké stranické politiky a opozičních aktivit. Množství údajů z fakultního či obecně vysokoškolského prostředí té doby pochází opět ze svědectví účastníků. Celé textové bloky, pokrývající průběh fakultní metamorfózy, jež vrcholila personálními i strukturálními změnami z počátku devadesátých let včetně rehabilitací postižených, se pravděpodobně opírá o autorovy osobní záznamy či zdroje Archivu Univerzity Karlovy (AUK).⁴

Výčerpávající záznam fakultní epopeje doplňuje více než stostránkový oddíl obsahující celkem 78 příloh, od oficiálních dokumentů a výstřižků z tisku přes osobní vzpomínky a interview s pamětníky po kuriozity typu studentských hříček, které se z větší části vztahují ke sklonku normalizace a k fakultní verzi sametové revoluce. Pozoruhodné jsou

4 Záplava detailů k nejrůznějším akcím, schůzím, iniciativám atd. tohoto kvasícího období je ponechána bez odkazu, což se týká i doslovných citací (za mnohé Václav Huňáček, s. 897), nicméně při standardní citační disciplíně by byl text kapitoly zatížen ad absurdum. O složité porevoluční personální situaci výmluvně svědčí tabulka proměn ve vedení kateder let 1989 a 1993 (s. 920–925).

zejména doklady studentské emancipace mimo režimní struktury (Připomínky studentů klasické archeologie, s. 1007–1010), ale také důkazy o malé vzájemné informovanosti mezi posluchači, jak svědčí např. rozhovor s J. Brožem (s. 978) či J. Peňásem (s. 1020). Imponující seznam editovaných pramenů a literatury (včetně pamětí) čítá několik set položek, z archivních zdrojů (neuvedeny) je vedle dobového tisku využit hlavně AUK, který J. Petrář po roce 1989 řídil více než deset let, a v závěru i ABS.

Až na výjimky, vztahující se zejména k velmi korektně a skromně prezentovanému vlastnímu příběhu, napsal Josef Petrář dějiny vítězů, i když zákonitě vždy dočasných. Pro popis instituce, působící v totalitním systému je to pochopitelná a do jisté míry i jediná schůdná cesta – lidé druhé kategorie, byť by byli její součástí, vyplňovali historickou šedou zónu, amorfni a bez veřejně artikulovaného názoru. Jejich svět se odehrával mimo stranické či mládežnické schůze a aktivity a tvořili jiné, „mimofakultní“ dějiny. Kniha je z velké míry faktografická a dosti úsporná ohledně obecných úvah a hodnocení, zato zalidněná nepřeborným zástupem kolegů a soupeřů (jmenný rejstřík obsahuje na 1500 osob), jimž tak J. Petrář postavil pomník – ať v jakémkoli smyslu. V každém ohledu se jedná o zcela mimořádný opus, který se řadí po bok autorovým vrcholným výkonům na poli historické vědy.

Svatava Raková

Jaroslav MRÁZEK

Svět očima Samuela P. Huntingtona. Pohled z historickosociologické perspektivy

Praha, Karolinum 2014, 126 s., ISBN 978-80-246-2462-4.

Nevelká monografie je pokusem o vystižení podstatných rysů díla a myšlení amerického politologa Samuela Phillipse Huntingtona (1927–2008), jehož jméno je v obecném povědomí spjato především s problematikou euroamerické civilizace a s teorií „střetu civilizací“. Nesnadného tématu se chopil mladý český sociolog Jaroslav Mrázek. Jeho cílem bylo prokázat, že Huntington byl myslitel daleko širšího tematického rozpětí a že přinesl inspirace nejen pro politologii, ale také pro historickou sociologii a další obory, zejména historii, ekonomii a politickou filozofii.

Dílo někdejšího ředitele Institutu strategických studií na Harvardově univerzitě interpretuje Mrázek přednostně se zřetelem na problematiku sociální změny. Zejména sleduje Huntingtonovy úvahy o úloze vojenství v demokratické společnosti, teorii modernizace, demokratizačních procesech a krizi demokracie, vztazích mezi civilizacemi a proměnách americké identity v souvislosti se sílící hispanizací části obyvatelstva Spojených států amerických. Oceňuje Huntingtonovu schopnost pracovat na pomezí sociálních a humanitních disciplín a uplatnit mimořádně široký okruh znalostí, stejně jako klást podstatné otázky bez ohledu na politickou korektnost a odpovídat na ně způsobem, který po zveřejnění vyvolával kontroverzní reakce.

Ve stručném biografickém nástinu Mrázek zdůrazňuje, že Huntington na rozdíl od svých současníků Kissingera a Brzezinského trvale působil v akademickém prostředí, ale